

Aurelia Kotkiewicz*

Bowaryzm – nuda – melancholia Uwagi o bohaterach XIX-wiecznej literatury rosyjskiej

Twórczość Gustawa Flauberta cieszyła się w Rosji II połowy XIX wieku dużą popularnością. Przypadła ona na szczytowy okres rozwoju realizmu w literaturze rosyjskiej i wywarła znaczny wpływ na rozwój i transformację konwencji realistycznych w prozie¹.

Najbardziej znana powieść Flauberta *Pani Bovary* (1857), zaliczana do najwybitniejszych utworów realistycznych XIX wieku doczekała się trzech tłumaczeń autorstwa Anastasji Czebotariewskiej, Nikołaja Lubimowa i Aleksandra Romma.

Z postawą głównej bohaterki utworu, Emmy Bovary, kobiety, dla której świat fantazji i marzeń staje się światem prawdziwym, łączy się zjawisko bowaryzmu. Charakterystyczne jest ono dla wielu krajów i kręgów kulturowych, występuje również w twórczości wielu najznakomitszych przedstawicieli literatury rosyjskiej XIX stulecia, by wymienić Iwana Turgieniewa, najsilniej związanego z kulturą francuską XIX wieku, Iwana Gonczarowa, Lwa Tolstoja, Fiodora Dostojewskiego, czy Antoniego Czechowa. Bowaryzm nie jest także obcy modernistom rosyjskim z ich skłonnością do teatralizacji życia, dandyzmem i tendencją do zacierania granic pomiędzy fantazją, twórczością a światem rzeczywistym². Proces odrealnienia rzeczywistości, a tym samym także jej deformacji, jest typowy dla twórców przełomu XIX i XX wieku – Aleksandra Błoka, Andrieja Biełego czy Fiodora Sołoguba, którzy w iluzorycznych obrazach rzeczywistości, w estetyzacji uczuć oraz

---

* Dr hab., prof. nadzw. Uniwersytet Pedagogiczny, Instytut Neofilologii, Katedra Literatury Rosyjskiej, ul. Studencka 5, 31-116 Kraków, e-mail: aurelia.kotkiewicz@up.krakow.pl

1 M. Бахтин, *О Флобере*, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/bahtin/flober.php [dostęp: 15.11.2017]; w zakresie stylizacji historyczno-językowej Flaubert wpłynął między innymi na późną twórczość Iwana Turgieniewa, zob. *Historia literatury rosyjskiej*, red. M. Jakóbiec, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976, t. 2, s. 193.

2 G. Bobilewicz, *Przełom modernistyczny*, w: *Historia literatury rosyjskiej XX wieku*, red. A. Dracwic, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987, s. 30.

w marzeniach o duchowym odrodzeniu wyrażali tęsknotę za nieśmiertelnością i znajdowali antidotum na brzydotę świata.

Bowaryzm, jak twierdzi jeden z najważniejszych jego polskich badaczy, jest zjawiskiem z pogranicza psychologii i socjologii „o podłożu kompensacyjnym i czasem neurotycznym, nawiązującym do uczuciowości romantycznej”³. Z czasem owo pojęcie-znak, „oprócz podstawowego znaczenia, iż dobrze musi być jedynie w rzeczywistości fantazmatycznej, kojarzyć się będzie z Flaubertowską odrazą do cielesnego wymiaru życia...”⁴.

Borys Reizow, rosyjski badacz literatury francuskiej XIX wieku zwracał uwagę na fakt, że podłożem buntu pani Bovary, przybierającego formy trywialne, pospolite⁵, jest środowisko mieszczańskie, z jakiego wywodzi się bohaterka. Ograniczony poziom umysłowy osób z jej otoczenia rodzi u Emmy, natury egzaltowanej i histerycznej, silne pragnienie wyrwania się z niego, ucieczkę w lektury i marzenia o zmianie losu. Socjologiczna motywacja jej zachowania nie wyklucza jednakże głębszego spojrzenia na motywy wyborów. Reizow dokonuje uogólnienia, dostrzegając w postawie bohaterki powieści Flauberta cierpiącą duszę, ów „niepokój faustowski”, wpisany w tragiczność losu każdej istoty ludzkiej⁶. Badacz podkreśla, że pani Bovary wywołuje u czytelnika niechęć i rozdrażnienie, ale jednocześnie współczucie.

Podobnego zdania jest Aleksiej Maszewski, współczesny rosyjski poeta i krytyk literacki, który dowodzi, że w tym najbardziej trywialnym, bezmyślnym i płytkim życiu, jakie wiecie Emma Bovary, podporządkowanym z jednej strony codziennej rutynie, a z drugiej wyobraźni romantycznej i marzeniu, można dostrzec przebłycki egzystencjalnej trwogi⁷.

Zupełnie inne spojrzenie na zjawisko bowaryzmu znajdujemy u Władimira Nabokowa⁸. Otóż, zdaniem tego wytrawnego badacza literatury rosyjskiej, to nie

3 B. Mazan, *Bowaryzm w literackich transpozycjach polskich modernistów*, w: *Literatura Młodej Polski. Między XIX a XX wiekiem*, red. E. Paczoska, J. Sztachelska, Wydawnictwo UwB, Białystok 1998, s. 11–27.

4 B. Stawarz, „*Nadmiar czasu w stanie czystym*”. *Pojęcie nudy według G. Flauberta*, T. Manna, J. Brodskiego, „*Slavia Orientalis*”, 2007, nr 3, s. 370.

5 Pospolitość, banalność, wulgarność, jako cechy charakteru, są określane w języku rosyjskim pojęciem „*пошлость*”; zob.: *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. J. Kurczak, t. 6, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2007, Autorka hasła „*Posztyj*”: W. Radolińska.

6 Б. Реизов, *Гюстав Флобер. «Госпожа Бовари»*, <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/articles-fra/reizov-flober-gospozha-bovari.htm> [dostęp: 15.11.2017]; zob. także: Б.Г. Реизов, *Творчество Флобера*, Государственное издательство художественной литературы, Москва 1955.

7 А. Машевский, *Роман «Госпожа Бовари» Флобера и проблема обыденного сознания человека-потребителя*, wykład wygłoszony 24 maja 2014 roku, <https://theoryandpractice.ru/videos/694-aleksey-mashevskiy-roman-gospozha-bovari-flobera-i-problema-obydenного-soznaniya-cheloveka-potrebitelya> [dostęp 15.11.2017].

8 В. Набоков, *Гюстав Флобер (1821–1880). «Госпожа Бовари» (1856)*, „*Иностранная Литература*” 1997, nr 11, <http://magazines.russ.ru/inostran/1997/11/mastero3.html> [dostęp: 15.11.2017].

czynnik środowiskowy czy dziedziczny wpłynął na postawę pani Bovary, lecz jej mieszczańska (ograniczona, prowincjonalna) umysłowość, wąski horyzont myślowy i romantyczna, „kiczowata” egzaltacja. Te cechy, pomimo wrodzonej wrażliwości, nie pozwoliły bohaterce wyzwolić się z małomiasteczkowego marazmu.

Literatura rosyjska, szczególnie literatura XIX wieku, pełniąc rolę trybuna, głosi-cielą prawdy, nauczycielką życia i obrończynią praw „zbędnych ludzi”, od Aleksandra Puszkina i Nikołaja Gogoła poczynając, starała się uwrażliwiać odbiorcę na zło, ukazywać ideał dobra i piękna, niemożliwy jednakże do urzeczywistnienia lub przybie-rający formy wynaturzone. Jak się niejednokrotnie okazywało, literaturze rosyjskiej najbardziej udawali się bohaterowie wewnętrznie skłócenii, cierpiący za własne i cudze winy, wyobcowani społecznie, egzaltowani, identyfikujący się ze swoim narcy-stycznym ego⁹ i przejawiający często reakcje na granicy choroby psychicznej.

Można uznać, że ważnym źródłem postawy bowarystycznej, umotywowanej kulturowo, społecznie i psychologicznie, w przypadku rosyjskich bohaterów lite-rackich, zarówno kobiet, jak i mężczyzn, jest skrajność charakteru, skłonny do zarówno do samoponiżenia, ofiary i cierpienia w imię ideałów, jak i do okrucieństwa i sadyzmu¹⁰.

Charakterystyczny dla owej postawy rozdźwięk pomiędzy wyidealizowanym postrzeganiem własnej osoby, marzenia o innym losie, zatracanie się w iluzji i fanta-zjach, były niejednokrotnie przyczyną konfliktu z rzeczywistością i utraty kontaktu z nią, powodowały uczucia nudy, wyobcowania, cierpienia, „zbędności” i rozpro-szenia. Były to postawy typowe dla bohaterów, wykreowanych przez Iwana Turgie-niewa¹¹: Fiodora Ławrieckiego z powieści *Szlacheckie gniazdo* (1859) czy tytułowej postaci utworu *Rudin* (1856). Obaj, Fiodor Ławriecki i Dymitr Rudin to typowi

9 Badaczka XIX-wiecznej literatury rosyjskiej słusznie dowodzi, że literaturze rosyjskiej „nie udają się chłodzi, rozsądni, skoncentrowani na celach doczesnych i racjonalnie usposobieni pragmatycy”, B. Stawarz, *Puer aeternus w literaturze rosyjskiej XIX wieku*, „Slavia Orientalis” 2001, nr 1, s. 18.

10 „Pomiędzy «jest Bóg» a «nie ma Boga» leży ogromne pole, po którym z wielkim trudem chodzi prawdziwy mędrzec. Rosjanin zna tylko jedną ze skrajności, środek jest dla niego niein-teresujący, i zwykle jego wiedza jest żadna albo bardzo mała”, G. Przebinda, *Od Czaadaje-wa do Bierdiajewa. Spór o Boga i człowieka w myśli rosyjskiej (1832–1922)*, PAU, Kraków 1998, s. 445; zob. też.: A.B. Скиперских, *Боль как эксперимент. «Бунтующий человек» в текстах Ф.М. Достоевского*, «Вопросы литературы» 2016, nr 5, s. 176–190.

11 Z właściwą sobie ironią Vladimir Nabokov twierdzi, że Turgieniew nie jest wielkim pisarzem i nigdy nie napisał niczego, co można porównać z *Panią Bovary*, dlatego myślą się ci, którzy doszukują się podobieństw pomiędzy Turgieniewem i Flaubertem, u Turgieniewa bowiem „ani jego gotowość do podejmowania wszelkich problemów społecznych, jakie stawały się akurat modne, ani banalny sposób prowadzenia intrygi (zawsze najłatwiejszy), nie mają nic wspólnego z pozbawioną ozdobników, surową prozą Flauberta”, zob.: V. Nabokov, *Wykłady o literaturze rosyjskiej*, przeł. Z. Batko, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2002, s. 103.

rosyjscy „zbędni ludzie”, bezwolni i nieszczęśliwi, którzy nie są w stanie pogodzić szczęścia osobistego z zaangażowaniem społecznym. Wypada zauważyć, że na tragiczną koncepcję postaci wpłynęła fascynacja Turgieniewa pesymistyczną filozofią Artura Schopenhauera, co najbardziej uwidoczni się w późnej twórczości pisarza.

Inercję w działaniu i niespełnienie przejawia także główny bohater powieści *Obłomow* (1859) Iwana Gonczarowa oraz plejada postaci Antoniego Czechowa, wśród których wymienić można Konstantego Trieplewa (dramat *Mewa*, 1895) i doktora Andrieja Ragina (powieść *Sala nr 6*, 1982).

Marzycielstwo i eskapizm często przybierały formę destrukcji, psychopatologii, rozmycia granicy pomiędzy „ja” i „nie-ja”, sadomasochizmu, tyranii, występujących często pod pozorem budowania rajów na ziemi¹². Tego typu zachowania przejawiają bohaterowie powieści Fiodora Dostojewskiego (Nikołaj Stawrogin, Piotr Wierchowieński – *Biesy*, 1872), Fiodora Sołoguba (Ardalion Pieriedonow, *Mały bies*, 1907), Leonida Andriejewa (*Opowieść o Siergieju Pietrowiczu*, 1900).

Rosyjskim wariantem bowaryzmu, przejawiającym się w marzeniach o innym losie, tęsknocie za utraconym rajem, myśleniu o sobie jako kimś innym jest melancholia¹³. Jej ucieleśnieniem jest jeden z najbardziej fascynujących bohaterów XIX-wiecznej literatury rosyjskiej – Ilja Obłomow. Jego egzystowanie pomiędzy rzeczywistością a nierzeczywistością, przebywanie w stanie letargu, inercji, apatii i lenistwa powoduje, że zatrzymuje się on się na dziecięcym etapie rozwoju, ucieka od rzeczywistości i pogrąża się w świat marzenia sennego. Taka postawa została potem nazwana przez krytyków literackich „obłomowszczyzną”. Jak stwierdza badacz zjawiska, jest to jedna z głównych rosyjskich wad narodowych, swego rodzaju „schorzenie socjopsychiczne [...], romantyczna apoteoza „gonii”, czyli odwiecznych potęg natury zapewniających reprodukcję poprzez akt rodzicielski; i odwrotnie – odrzucenie „urgii”, czyli cywilizacyjnych czynów twórczych”¹⁴.

Sen Obłomowa jest wizją utopii, wyrazem tęsknoty za rajem utraconym: „duża obłomowców tonęła spokojnie, bez przeszkód, w miękkim cieple”¹⁵; „Dobrzy ci ludzie nie pojmowali życia inaczej niż jako ideału spokoju i bezczynności...”¹⁶.

12 Znamiennym przykładem jest Rachmietow, bohater ważnej dla kształtowania postawy przyszłego rewolucjonisty, powieści Nikołaja Czernyszewskiego *Co robić?* (1862).

13 „Kiedy załamuje się Historia, mnożą się w człowieku byty. Wedle tego odczytania melancholia jest doprowadzoną do skrajności interpretacją ułomnego podmiotu, kształtującego się w tej rzeczywistości negatywnie, uciekającego od siebie, od pełnej podmiotowości, postrzeganego jako odpadek czy rozbiitek, lecz będącego głęboko, w całej swej realności, egzystencjalną prawdą epoki”; zob.: M. Bieńczyk, *Oczy Dürera. O melancholii romantycznej*, Wyd. Sic!, Warszawa 2002, s. 96; zob. też A. Kępiński, *Melancholia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001.

14 *Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, red. A. de Lazari, t. 3, Wydawnictwo Ibidem, Łódź 2000, s. 282, 284, autor hasła „Obłomowszczyzna” – W. Szczukin.

15 I. Gonczarow, *Obłomow*, przeł. N. Drucka, Ossolineum, Kraków 1990, s. 144.

16 Tamże.

W królestwie snu, w cudownej krainie dzieciństwa ukrywa Obłomow swój smutek, rozpacz, bezsilność i lęk przed światem: „Być może sen, wieczny spokój ospałego życia, bezwład i brak wszelkich obaw istotnych, przygód i niebezpieczeństw zmuszały człowieka, by pośród rzeczywistego świata tworzył świat inny, nieziszczalny...”¹⁷

Prymat fantazji nad rzeczywistością jako wyróżnik świata powieściowego wraz z romantycznym motywem marzycielstwa jako postawy, jest charakterystyczny dla wczesnej twórczości Fiodora Dostojewskiego. Eskapizm bohatera opowiadania *Białe noce* (1848), nieszczęśliwego pięknoducha, podyktowany jest głębokim rozczarowaniem, samotnością i poczuciem porażki. Ucieczka marzyciela w świat ułud, skonstrastowany z ponurą, przerażającą rzeczywistością, kończy się porażką, po odejściu ukochanej pozostaje on samotny i zrozpaczony.

Podobnie wizja raj, krainy szczęśliwości¹⁸, snuta przez „śmiesznego człowieka” z opowiadania Dostojewskiego *Sen śmiesznego człowieka* (1877), pozostaje tylko domeną snu, ukojeniem wewnętrznego bólu i wyrzutów sumienia: „...cały świat, ledwo zgaśnie moja świadomość, też zgaśnie od razu jak mara, jak coś, co należy tylko do mojej świadomości, i przestanie istnieć...”¹⁹. W realnym świecie bohater wzbudza śmieszność²⁰, czeka go tylko pustka i rozpacz, nie spełnia się jego wiara w porządek i ład społeczny.

Postawa bowarystyczna przejawia się w zachowaniu Nastasji Filipowny Baraszkowej, jednej z najbardziej tragicznych postaci kobiecych, jakie zna literatura rosyjska, bohaterki powieści *Idiota* (1868–1869) Fiodora Dostojewskiego. Nastasja, rosyjska *femme fatale*, symbol „pahańbionego piękna”²¹, podobnie jak przywołana wcześniej Emma Bovary, reaguje na bodźce zewnętrzne histerycznie: „...znajdowała się jakby w stanie histerycznego podniecenia, kręciła się, wybuchwała nerwowym, spazmatycznym śmiechem...”²².

17 Tamże, s. 140.

18 Por. opis: „Łagodne szmaragdowe morze cicho pluskało o brzegi i całowało je z miłością jawną, widoczną, niemal świadomą. Wysokie, piękne drzewa stały w pełnej krasie kwitnienia... Murawa płonęła jaskrawymi wonnymi kwiatami. Ptaszki stadami fruwały w powietrzu...”, F. Dostojewski, *Sen śmiesznego człowieka*, w: tenże, *Opowieści fantastyczne*, przeł. M. Leśniewska, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1988, s. 137.

19 Tamże, s. 130.

20 „Śmiech zrodzony z melancholii jest satyryczny”, M. Bieńczyk, *Melancholia. O tych, co nigdy nie odnajdą straty*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2012, s. 59.

21 J. Smaga, *Wstęp*, w: F. Dostojewski, *Zbrodnia i kara*, przeł. Cz. Jastrzębiec-Kozłowski, Ossolineum, Wrocław 1987, s. LXXII.

22 F. Dostojewski, *Idiota*, przeł. J. Jędrzejewicz, PIW, Warszawa 1977, s. 164. Takie histeryczne zachowanie bohaterki nosi znamiona „klikusztwa”, rodzaju opętania; o tym fenomenie zob.: S. Borowicz, J. Hobot-Marcinek, R. Przybylska, *Anty-beatrycze. Studia nad kulturową historią obrazu pijanej i szalonej staruchy*, Wydawnictwo UJ, Kraków 2016, s. 463–464, 466.

Poczucie niezasłużonej winy i przekonanie, że jest kobietą upadłą powoduje, że Nastasja Filipowna rozpaczliwie szuka ratunku przed sobą i przed nieszczęściem, którym naznaczone jest jej życie. Miota się pomiędzy dwoma mężczyznami – księciem Lwem Myszkimem, noszącym w sobie cechy *jurodstwa*²³, uosabiającym dobro doskonałe i Porfionem Rogożynem, naturą, podobne jak ona, emocjonalnie nieokiełznaną. Samoudręczenie Nastasji, jej ekscentryczne zachowania, reakcje na granicy obłędu wynikają z niewiary w odmianę swojego losu: „Trudno było cośkolwiek zrozumieć z dziwnych, niekiedy bardzo ostrych i raptownych wyskoków Nastasji Filipowny [...], z jej histerycznego i nieuzasadnionego śmiechu, przeplatającego się ni stąd ni zowąd z głębokim i ponurym zamyśleniem”²⁴. Wewnętrzna walka i rozpacz bohaterki doprowadza do tragicznego finału.

Koncepcja tragiczności ludzkiego losu przejawia się także w powieści Lwa Tołstoja *Anna Karenina* (1875–1877). Anna, miotana poczuciem winy wobec rodziny i środowiska, nie może zrealizować swojego marzenia o szczęściu. Postrzeżga i ocenia swoje zachowanie przez pryzmat otoczenia, dlatego nie jest w stanie pogodzić się z poczuciem napiętnowania. Tragizm jej losu polega na tym, że nie zależy on od niej, lecz zdeterminowany jest strukturą obyczajową, społeczną, moralną Rosji II połowy XIX wieku. Tołstoj stawia swoją bohaterkę przed koniecznością wyboru pomiędzy miłością do Wrońskiego, a podporządkowaniem się oczekiwaniom społecznym i środowiskowym, nakazującym jej pozostać z niekochanym mężem. Ani mąż, wysoki rangą urzędnik państwowy, pragmatyczny i emocjonalnie oschły, ani kochanek, nie mogą dać jej szczęścia i poczucia bezpieczeństwa, dlatego życie staje się dla niej udręką, bo, jak stwierdza, „...wszyscy jesteśmy na to stworzeni, by się zamęczać, ...wszyscy o tym wiemy i wszyscy szukamy środków, by się ludzić”²⁵. Rozpacz, spowodowana niemożnością pogodzenia sfery marzenia i realnego życia i ukojenia wewnętrznego bólu²⁶ doprowadzają Annę do samobójstwa: „Dlaczego nie zdmuchnąć świecy, skoro widok tego wszystkiego wzbudza wstręt? [...] Wszystko jest fałszem, kłamstwem, oszustwem, wszystko jest złe!”²⁷.

Problem straconych złudzeń i niezrealizowanych zamierzeń, przejawiający się w bowarystycznym motywie tęsknoty za życiem nowym i pięknym, pojawia się u Antoniego

23 Jurodiwyj, szaleniec chrystusowy, demaskujący zło, jest symbolem przezwyciężenia ziemskich ograniczeń; zob.: C. Wodziński, *Św. Idiota. Projekt antropologii apofatycznej*, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2000.

24 F. Dostojewski, *Idiota...*, s. 162.

25 L. Tołstoj, *Anna Karenina*, t. 2, przeł. K. Iłhakowiczówna, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1996, s. 649.

26 „...usunięcie bowarystowskiej «szyby» (prowadzi) do zagrożenia lub nawet do unicestwienia marzącego «ja»”, B. Mazan, *Bowaryzm...*, s. 23.

27 L. Tołstoj, *Anna Karenina...*, s. 649.

Czechowa. Ten „piewca rozpacz i beznadziejności”²⁸, kronikarz rosyjskiego życia, w takich opowiadaniach jak *Dom z facjatką* (1894), *Nieciekawa historia* (1899), *Dama z piekiskiem* (1899), *Agrest* (1896) oraz w dramatach *Trzy siostry* (1901), *Mewa* (1896), *Wujaszek Wania* (1899–1900), *Wiśniowy sad* (1904) ukazał dramat ludzi utalentowanych i wrażliwych, ale biernych i gnuśnych. Dramat ów polega na niemocy psychicznej bohaterów, ich wewnętrznym niespełnieniu, niezdolności do przekroczenia ograniczeń własnego „ja” i kontemplacji nieziszczalnego, jak się ostatecznie okazuje, ideału doskonałości.

Bohaterowie Czechowa bardzo pragną działać, próbują zerwać z prozą powszedniości, z codzienną, miałąką vegetacją, lecz pozbawieni są woli i ostatecznie ich życie kończy się tragicznie. Mikołaj Tuzenbach, dla którego celem istnienia jest praca dla przyszłych pokoleń, ma w sobie „namiętne pragnienie życia, walki, pracy...”²⁹. Jednakże wygłaszane przez niego górnotone tyrady pozostają tylko w sferze słów i pobożnych życzeń. Konstanty Trieplew, niespełniony artysta, wciąż szuka sensu istnienia: „... ja wciąż jeszcze błędzę w chaosie marzeń i wizji... Nie mam wiary, nie wiem, co jest moim powołaniem”³⁰. Utrata poczucia realności i głębokie rozczarowanie życiem doprowadza go do samobójstwa.

Rodzina Prozorowów marzy o porzuceniu prowincji i wyjeździe do Moskwy, która, podobnie jak Paryż dla Emmy Bowary, jest miejscem magicznym, centrum świata, symbolem szczęścia: „Nic lepszego od Moskwy nie ma na świecie”³¹. Plany wyjazdu, porzucenia dotychczasowego życia, pozbawionego celu, pozostają jedynie w sferze marzeń. Trzy siostry – Irina, Masza i Olga, choć głęboko nieszczęśliwe, nie są zdolne, by je urzeczywistnić.

Postawy bowarystyczne prezentowane w XIX-wiecznej literaturze rosyjskiej w epoce następnej, charakteryzującej się radykalnymi przewartościowaniami etycznymi i estetycznymi, propagującej kult siły, młodości, optymizmu i piętnującej estetyzację rzeczywistości, indywidualizm i melancholię, zostaną poddane zabiegom ironii, deformacji i karykatury. Jeden z bohaterów powieści *Zawiść* (1927) Jurija Oleszy, Iwan Babiczew, świadomy anachroniczności i śmieszności takich uczuć jak litość, subtelność, duma, zazdrość, miłość, przejawianych przez „schyłkowców” i „nosicielei nastrojów depresji”³², śpiewa hymn na ich cześć: „Chcę wstrząsnąć sercem przepalanej epoki... i wywołać na moment przepiękny błysk”³³. Takim nieszczęśliwym i wiecznie poszukującym sensu własnego istnienia człowiekiem jest Woszczew z powieści *Wykop* (1929–1930) Andrieja

28 R. Śliwowski, *Wstęp do: A. Czechow, Opowiadania i opowieści. Wybór*, przeł. I. Bajkowska, J.J. Brzechwowie, J. Brzeczkowski et al., Ossolineum, Wrocław 1989, s. XLVII.

29 A. Czechow, *Trzy siostry*, przeł. N. Gałczyńska, w: tenże, *Wybór dramatów*, Ossolineum, Wrocław 1979, s. 584.

30 A. Czechow, *Mewa*, przeł. N. Gałczyńska, w: tenże, *Wybór dramatów...*, s. 449.

31 A. Czechow, *Trzy siostry...*, s. 654.

32 J. Olesza, *Zawiść*, przeł. A. Galis, w: tenże, *Pestka wiśni*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984, s. 208.

33 Tamże, s. 209.

Płatonowa. Bohater, zwolniony z pracy „z racji rosnącej w nim bezsily i skłonności do zamyśleń”³⁴, wie dzie życie outsidera, do końca pozostając samotnym „w smutku istnienia i melancholii daremności”³⁵. Śmierć Nastii – uosobienia nadziei na nowe życie oznacza dla niego kres poszukiwań sensu istnienia: „Nie wiedział teraz, gdzie się podzieje na świecie komunizm, skoro nie znajdzie się najpierw w dziecięcym uczuciu i wrażliwości?... I po co mu teraz sens życia i prawda wszechrzeczy, skoro zabrakło małego, oddanego człowieka, w którym prawda stałaby się radością i ruchem?”³⁶

Nastroje pesymizmu, marzycielstwa, nostalgii i tęsknoty za światem, który bezpowrotnie odszedł w przeszłość, przejawiane przez bohaterów Oleszy czy Płatonowa, przenikają także świat powieściowy Michaiła Zoszczenki, Borysa Pasternaka i Michaiła Bułhakowa. Takie strategie artystyczne, stosowane przez twórców jak ironia, karykatura, satyra i groteska, miały jednakże służyć nie tyle ośmieszeniu wartości i postaw, charakterystycznych dla poprzedniej epoki, ile refleksji nad normami, pożądanymi w nowej rzeczywistości.

Bibliografia

- Bieńczyk Marek, *Melancholia. O tych, co nigdy nie odnajdą straty*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 2012.
- Bieńczyk Marek, *Oczy Dürera. O melancholii romantycznej*, Wydawnictwo Sic!, Warszawa 2002.
- Borowicz Sebastian, Hobot-Marcinek Joanna, Przybylska Renata, *Anty-beatrycze. Studia nad kulturową historią obrazu pijanej i szalonej staruchy*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2016.
- Czechow Antoni, *Mewa*, przeł. N. Gałczyńska, w: Antoni Czechow, *Wybór dramatów*, Ossolineum, Wrocław 1979, s. 341–452.
- Czechow Antoni, *Trzy siostry*, przeł. N. Gałczyńska, w: Antoni Czechow, *Wybór dramatów*, Ossolineum, Wrocław 1979, s. 551–686.
- Dostojewski Fiodor, *Idiota*, przeł. J. Jędrzejewicz, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1977.
- Dostojewski Fiodor, *Sen śmiesznego człowieka*, w: Fiodor Dostojewski, *Opowieści fantastyczne*, przeł. M. Leśniewska, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1988, s. 123–149.
- Gonczarow Iwan, *Obłomow*, przeł. N. Drucka, Ossolineum, Kraków 1990.
- Historia literatury rosyjskiej*, t. 2, red. Marian Jakóbiec, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1976.

---

³⁴ A. Płatonow, *Wykop*, przeł. A. Drawicz, Wydawnictwa „Alfa”, Warszawa 1990, s. 6.

³⁵ Tamże, s. 22.

³⁶ Tamże, s. 158.

- Historia literatury rosyjskiej XX wieku*, red. Andrzej Drawicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1987.
- Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, t. 3, red. Andrzej de Lazari, Wydawnictwo Naukowe Ibidem, Łódź 2000.
- Idee w Rosji. Leksykon rosyjsko-polsko-angielski*, t. 6, red. Justyna Kurczak, Wydawnictwo Naukowe Ibidem, Łódź 2007.
- Kępiński Antoni, *Melancholia*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2001.
- Mazan Bogdan, *Bowaryzm w literackich transpozycjach polskich modernistów*, w: *Literatura Młodej Polski. Między XIX a XX wiekiem*, red. E. Paczoska, J. Sztachel-ska, Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok 1998, s. 11–27.
- Nabokov Vladimir, *Wykłady o literaturze rosyjskiej*, przeł. Z. Batko, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa 2002.
- Olesza Jurij, *Zawiść*, przeł. A. Galis, w: Jurij Olesza, *Pestka wiśni*, Wydawnictwo Literackie, Kraków 1984, s. 135–259.
- Płatonow Andriej, *Wykop*, przeł. A. Drawicz, Wydawnictwo „Alfa”, Warszawa 1990.
- Przebinda Grzegorz, *Od Czaadajewa do Bierdajewa. Spór o Boga i człowieka w myśli rosyjskiej (1832–1922)*, PAU, Kraków 1998.
- Smaga Józef, *Wstęp*, w: F. Dostojewski, *Zbrodnia i kara*, przeł. Cz. Jastrzębiec-Kozłowski, Ossolineum, Wrocław 1987, s. III–CXXI.
- Stawarz Barbara, „Nadmiar czasu w stanie czystym”. Pojęcie nudy według G. Flauberta, T. Manna, J. Brodskiego, „Slavia Orientalis”, 2007, nr 3, s. 367–378.
- Stawarz Barbara, *Puer aeternus w literaturze rosyjskiej XIX wieku*, „Slavia Orientalis” 2001, nr 1, s. 9–18.
- Śliwowski Rene, *Wstęp*, w: A. Czechow, *Opowiadania i opowieści. Wybór*, przeł. I. Bajkowska, J. Brzęczykowski, N. Gałczyńska, M. Mongirdowa, J. Wyszomirski, Ossolineum, Wrocław 1989, s. III–XCVIII.
- Tołstoj Lew, *Anna Karenina*, t. 2, przeł. K. Iłakowiczówna, Wydawnictwo Dolnośląskie, Wrocław 1996.
- Wodziński Cezary, *Św. Idiota. Projekt antropologii apofatycznej*, Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, Gdańsk 2000.
- Бахтин Михаил, *О Флобере*, http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/Literat/bah-tin/flober.php [dostęp: 15.11.2017].
- Машевский Алексей, *Роман «Госпожа Бовари» Флобера и проблема обыденного сознания человека-потребителя*, wykład wygłoszony 24 maja 2014 roku, <https://theoryandpractice.ru/videos/694-aleksey-mashevskiy-roman-gospozha-bovari-flobera-i-problema-obydenного-soznaniya-cheloveka-potrebitelya> [dostęp: 15.11.2017].
- Набоков Владимир, *Гюстав Флобер (1821–1880). «Госпожа Бовари» (1856)*, „Иностранная Литература” 1997, nr 11.
- <http://magazines.russ.ru/inostran/1997/11/master03.html> [dostęp: 15.11.2017].
- Реизов Борис, *Гюстав Флобер. «Госпожа Бовари»*, <http://19v-euro-lit.niv.ru/19v-euro-lit/articles-fra/reizov-flober-gospozha-bovari.htm> [dostęp: 15.11.2017].

Реизов Борис, *Творчество Флобера*, Государственное издательство художественной литературы, Москва 1955.

Скиперских Александр, *Боль как эксперимент. «Бунтующий человек» в текстах Ф.М. Достоевского*, «Вопросы литературы» 2016, nr 5, s. 176–190.

Aurelia Kotkiewicz

Bovarism – boredom – melancholy. Remarks about heroes of 19th century Russian literature

Summary

The article examines the notion of bovarism which can be seen in the work of the most outstanding Russian writers of the second half of the 19th century, for example Leo Tolstoy, Fyodor Dostoyevsky and Anton Chekhov. It seems that the source of bovaristic attitude, which is culturally, socially and psychologically motivated, is the extremity of the Russian character prone to self-sacrifice, offering and suffering, as well as cruelty and sadism. A Russian variant of bovarism is boredom and melancholy.

Keywords: bovarism; Russian literature; boredom; melancholy

Aurelia Kotkiewicz – rusycystka, literaturoznawczyni, profesor w Katedrze Literatury Rosyjskiej w Instytucie Neofilologii Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie. Zajmuje się historią literatury rosyjskiej XX wieku w aspekcie przetwarzania historyczno-kulturowych oraz dyskursu pamięciowego. Wybrane publikacje: *Nowy człowiek Michaiła Zoszczenki. Trylogia: „Przywrócona młodość”, „Niebieska księga”, „Przed wschodem słońca”*, Kraków 2012; „Wspomnienia” *Nadzieży Mandelsztam jako forma reprezentacji pamięci*, [w:] *Trauma kulturowa jako palimpsest: (post)komunizm w kontekście porównawczym nowoczesności, totalitaryzmów i (post)kolonializmów*, „Miscellanea Posttotalitariana Wratislaviensia” VI, red. D. Kołodziejczyk, M. Świetlicki, Wrocław 2017; *Psychoanaliza w służbie komunistycznej utopii. O radzieckim projekcie antropologicznym*, [w:] *Nowy człowiek: wizje, projekty, języki*, red. S. Jasionowicz, Kraków 2017; „*Jedno imię, jedno życie, jeden znak*”. *Przywracanie pamięci o Wielkim Terrorze (1937–1938)*, „Przegląd Rusycystyczny” nr 3, Katowice 2018.